

Формування стратегій розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації

Постановка проблеми. Стратегія розвитку підприємств значною мірою залежить від зовнішнього середовища. Це може проявлятися у двох формах: або пасивної адаптації до змін у зовнішньому середовищі, або в активному управлінні цим середовищем і створенні для себе в цьому середовищі найпривабливіших умов, що визначає різні типи стратегічної поведінки. Підприємства демонструють велику різноманітність стилів поведінки, які є, в кінцевому рахунку, похідними від двох типових стилів стратегічної поведінки – прирощення й підприємництва. Сучасне тлумачення прирощуваній стиль поведінки визначає як консервативний, а підприємницький – як агресивний, орієнтований на зростання. Аналіз тенденцій розвитку аграрного сектору України в цілому є попереднім етапом оцінки стратегій розвитку аграрних підприємств.

На наш погляд, аграрний сектор потребує особливої уваги з погляду оцінки його довгострокової ефективності, оскільки є соціально значущою галуззю, що виробляє продовольчі ресурси. Досягнутий рівень конкурентоспроможності аграрного сектору, а також перспективи його розвитку в умовах глобальної конкуренції безпосередньо впливають на рівень життя населення, вартість споживчого кошика, умови та якість відтворення робочої сили в національній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарства досліджували такі вчені, як М.В. Зубець, П.Т. Саблук [10], Ю.О. Лупенко [1], В.Г. Ткаченко [11] й ін.

Проблеми глобалізації та продовольства вивчають такі вчені, як О.Г. Білорус, В.І. Власов, П.Т. Саблук [8] й іноземні авто-

ри [12-15]. Водночас не всі аспекти проблеми вивчені в повному обсязі, ряд питань не знаходять однозначного рішення та потребують поглибленого дослідження. У зв'язку з цим необхідно розглянути сучасні тенденції розвитку аграрного сектору України.

Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації з метою розробки ефективної стратегії розвитку аграрних підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Становлення ринкових стосунків для підприємств аграрного сектору було складним і важким через ряд прорахунків у фінансовій, кредитній та зовнішньоекономічній політиці держави, відсутність державної підтримки на початку здійснення реформ і обмаль досвіду роботи в ринкових умовах у підприємств галузі. Перехідний період для аграрного сектору характеризувався кардинальними змінами в господарському механізмі, взаєминах із споживачами, постачальниками ресурсів та державою, а також виникненням і поглибленням ряду негативних тенденцій.

Як наслідок, в аграрному секторі відбулося безпрецедентне зниження обсягів виробництва практично всіх видів продукції, значне скорочення виробництва асортименту продукції, що випускається, старіння основних фондів. На це вплинули як причини загальноекономічного характеру – погіршення фінансової ситуації в країні, підвищення цін на енергоресурси й транспортні послуги, диспаритет цін, так і падіння платоспроможного попиту населення. Крім того, спад виробництва можна частково пояснити безперешкодним наповненням продовольчого ринку аналогічною імпоротною продукцією в результаті лібералізації зовнішньоекономічної діяльності.

На нинішній час сільське господарство України є однією з найважливіших галузей економіки. Воно забезпечує 9,6% у валовій доданій вартості, тут зайнято близько 3,4 млн населення, використовується майже 41,5 млн га сільськогосподарських угідь, функціонують близько 56,1 тис. господарюючих суб'єктів, 4,3 млн особистих сільськогосподарських підприємств [1, с.4]. У

2012 році в структурі експорту частка галузі становила майже 26%, при цьому сальдо зовнішньої торгівлі позитивне – 10,4 млрд дол. Це при тому, що сальдо зовнішньої торгівлі товарами України негативне – 15,8 млрд дол. (табл. 1). Переважною формою власності є приватна – 99,8% підприємств галузі, що виробляють 97,3% усієї продукції.

1. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України в 2001-2012 роках, млн дол. США

Рік	Експорт		Імпорт		Сальдо (+/-)	
	Усього	Продукція АПК	Усього	Продукція АПК	Усього	Продукція АПК
2001	16264,73	1823,81	15775,09	1125,56	489,64	698,25
2002	17957,10	2388,93	16976,83	1113,76	980,27	1275,17
2003	23080,19	2732,29	23020,77	2173,70	59,42	558,59
2004	32672,32	3472,77	28996,03	1908,31	3676,29	1564,46
2005	34286,75	4307,01	36141,10	2684,08	-1854,35	1622,93
2006	38367,70	4713,36	45034,49	3166,46	-6666,79	1546,9
2007	49248,06	6247,72	60669,92	4111,01	-11421,86	2136,71
2008	66954,43	10824,70	85535,36	6456,55	-18580,93	4368,15
2009	39702,88	9514,93	45435,56	4936,06	-5732,68	4578,87
2010	51430,52	9936,1	60739,97	5761,88	-9309,45	4174,22
2011	68394,20	12804,11	82608,24	6346,71	-14214,04	6457,4
2012	68809,81	17880,60	84658,06	7519,66	-15848,25	10360,94

Джерело: За даними Державної служби статистики України [2].

Останніми роками сільське господарство є однією з найпривабливіших галузей реального сектора для іноземних інвестицій, що зумовлено розвитком процесів глобалізації й прагненням іноземних виробників розширити свою присутність на привабливому українському продовольчому ринку. Так, за шість років американський фонд прямих інвестицій New Century Holdings (NCH) Джорджа Рора став одним із найбільших аграрних інвесторів України. За ці роки компанія зібрала близько 820 000 га в Україні, Росії, Молдові, Болгарії, Казахстані та Румунії, сформувала один із найбільших у Східній Європі мереж елеваторів. Здавалося б, в Україні, де сільськогосподарські угіддя не можна купувати, холдингу працювати складніше, ніж в інших країнах. Проте понад половина земельного банку NCH знаходиться саме тут. Холдинг контролює 450 000 га чорнозему в 16 областях України [3]. Більше – тільки у власника аграрної компанії

Ukrlandfarming Олега Бахматюка, який зібрав 532 000 га (табл. 2) [4].

Також цікавий той факт, що другим за поголів'ям і обсягом виробництва свинини в Україні є українська «донька» датської компанії Axzon – «Даноша». Лідирує за обома показниками холдинг «АПК-Інвест», створений колишнім віце-прем'єром Борисом Колесніковим. Але за прибутковістю «Даноша» немає рівних у країні. Згідно з річним звітом Axzon, у 2012-му маржинальність її українського бізнесу по EBITDA становила 46%. За добру рентабельність на вітчизняному ринку вважається рівень 30–35%, повідомляє почесний президент «АПК-Інвест» Денис Омелянович. На цей показник його компанія поки не вийшла. «Прибутковість свинарського бізнесу в Україні коливається від –30 до 15–20%», – стверджує Юрій Акневський, генеральний директор «Бахмутського аграрного союзу», п'ятого за величиною свинарського підприємства в країні [3].

2. 10 найбільших латифундистів у 2012 році

Холдинг	Земельний банк, га
UkrLandFarming	532 000
NCH	450 000
«Кернел Груп»	330 000
«Мрія Агрохолдинг»	298 000
«Миронівський Хлібопродукт»	280 000
«Українські аграрні інвестиції»	260 000
«Астарта-Київ»	245 000
HarvEast	220 000
«Агротон»	171 000*
Sintal Agriculture	146 000**
Всього по 10 компаніях	2 932 000

*Земельний банк був збільшений до 209 000 га восени 2012 р. (Агротон придбав ЧП «Алінко» і ТОВ «Лугастан»).

**У грудні 2012 р. почалася реструктуризація земельного банку компанії в Херсонській області.

«Даноша», що в 2012 році мала виручку в розмірі 553 млн грн, випереджає за рентабельністю не тільки місцевих конкурентів, а й свою материнську компанію, а також її польську «доньку» Poldanor. Маржинальність по EBITDA Axzon та її польського бізнесу в минулому році лише трохи перевищила 30%. У 2012-му «Даноша», за словами засновника Axzon Тома Аксельгаарда, генерувала приблизно третину всієї виручки компанії й половину EBITDA.

У данців є доступ до технологій і грошей, у наших же бізнесменів часто немає ні того, ні іншого. Одна з головних переваг «Даноші» перед конкурентами – доступність дешевих кредитів, які можна залучати через материнську структуру.

Весною 2013 року Міжнародна фінансова корпорація (IFC) погодилася профінансувати Axzon на 54 млн євро, 18 млн з цієї суми компанія вже одержала у вигляді внеску в свій капітал. Максимальна ставка, під яку Аксельгаард готовий залучати кредити в євро, – 4% річних.

Середня кредитна ставка навіть для великого аграрного бізнесу з українським капіталом набагато вища. Так, у «Бахмутського аграрного союзу» ідеальна кредитна історія, але вартість кредиту для них – під 20% у гривні.

Гроші IFC данець збирається витратити на розширення бізнесу в Східній Європі. В Україні Axzon збирається за три роки потроїти поголів'я свиней (нині на її фермах вирощують 126 000 гол.). Реалізувати ці плани компанія має намір шляхом купівлі інших гравців [5].

Ці приклади доводять про те, що підприємства, які функціонують на основі інозем-

ного капіталу, володіють відносно великим виробничим потенціалом і мають високу ефективність виробництва.

Усвідомлений інтерес до аграрного бізнесу в Україні зародився наприкінці 90-х років. Перша хвиля вивела на ринок нинішніх старожилів – «Миронівський хлібопродукт», «Мрію», «Астарту». Наступне покоління великих агрохолдингів, таких як Ukrlandfarming, гармонійно вписалося в перші ряди за рахунок енергії й амбітності. Нині в Україні починає формуватися ще один ешелон.

Національні інвестори дедалі частіше при пошуку способів диверсифікації бізнесу віддають перевагу аграрному сектору. Майже хрестоматійний приклад – холдинг HarvEast, створений у 2011 році, утилізував таким чином збиткові аграрні активи ММК імені Ілліча і, створивши на їх базі один із найбільших у країні земельних банків, SCM органічно та вчасно змістив акцент на сільське господарство.

Така тенденція не просто зрозуміла, вона логічна. На сучасному етапі агросектор – один із найпривабливіших напрямів для вкладень. На відміну від ринку металів, який раніше забезпечував значні доходи, а нині знаходиться в глибокій рецесії, агробізнес гарантує успіх у майбутньому й швидке повернення вкладень.

Ще один фактор, який змушує позитивно відповісти на питання, чи інвестувати в сільське господарство, це практично безмежний попит на агропродукцію.

Загальносвітовий ринок сільськогосподарських товарів зростає в геометричній прогресії. Є оцінки, що чисельність людей

на планеті щодня збільшується на 250 000. Практично весь приріст припадає на країни, що розвиваються, та які потребують все більше їжі, причому, зважаючи на зростання добробуту населення цих країн, – високоякісну і різноманітну їжу.

Збільшується споживання м'яса, а отже, й попит на кукурудзу як сировину для тваринництва. Раціон жителів країн Азії вже не обмежений рисом, на їхніх столах з'являється хліб – не виключено, що випечений із української пшениці.

Не менш перспективно виглядає також вирощування технічних культур – як чинник

зростання цін на продовольчі зернові та олійні. Вирощування останніх скорочується за рахунок розширення посівних площ ріпаку, що є сировиною для біодизеля, Україна – один із ключових постачальників ріпаку в Польщу, Францію й Китай [6].

За 2007-2012 роки кількість підприємств сільського господарства зменшилася на 2,5 тис., що пов'язано з їхнім укрупненням на тлі поліпшення основних галузевих показників. У галузі спостерігається зростання обсягів виробництва продукції – середньорічний темп приросту за 6 років – 3,8% (табл. 3).

3. Основні показники функціонування сільського господарства України в 2007-2012 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість суб'єктів господарювання	58387	59059	57152	56493	56094	55866
Індекс обсягу виробництва, % до попереднього року	93,5	117,1	98,2	98,5	119,9	95,5
у рослинництві	90,9	128,6	95,3	95,9	130,4	91,9
у тваринництві	98,0	98,7	104,2	103,4	101,3	103,9
Інвестиції в основний капітал, % до попереднього року	118,4	142,3	49,8	116,5	132,0	112,8
Середньорічна чисельність працівників, тис. осіб	1240	1184	1171	1394	1604	1617
Індекс продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах, % до попереднього року	105,6	143,8	103,1	101,0	124,5	96,6
у рослинництві	96,8	150,2	97,4	96,3	128,1	90,9
у тваринництві	129,8	122,1	122,9	114,5	114,1	115,4
Середньомісячна заробітна плата, грн	876,0	1147,0	1285,0	1540,0	1960,0	2104,0
Співвідношення середньомісячної заробітної плати й прожиткового мінімуму, %	154,23	171,45	172,72	167,03	195,22	185,54
Чистий прибуток, млн грн	6854,1	5789,2	7584,8	17170,5	25341,3	27001,3
Підприємства, які одержали прибуток, % до загальної кількості	72,0	71,4	69,5	69,2	82,9	78,1
Підприємства, які мали збиток, % до загальної кількості	28,0	28,6	30,5	30,8	17,1	21,9
Рентабельність сільськогосподарського виробництва, %	15,6	13,4	13,8	21,1	27,0	20,5
у рослинництві	32,7	19,6	16,9	26,7	32,3	22,3
у тваринництві	- 13,4	0,1	5,5	7,8	13,0	14,3

Джерело: Державна служба статистики України [2].

Як показують дані, аграрний сектор України є надзвичайно привабливий для інвесторів, більшість з яких очікують значного зростання обсягу продажів і прибутковості в швидкозростаючих сегментах продовольчого ринку.

Для підприємств інвестиції є основним чинником, що створює умови для розширеного відтворення й зростання потенціалу конкурентоспроможності. Динаміка інвестицій в основний капітал сільськогосподарських підприємств не має чіткої тенденції: у досліджуваній період індекс інвестицій варіювався від 49,8% у 2009 році (що поза сумнівом пов'язано зі світовою фінансовою кризою) до 142,3% у 2008-му (середньорічний темп приросту – близько 12%). Проте в цілому темпи залучення інвестицій в основ-

ний капітал підприємств сільського господарства вищі, ніж у промисловості, та показують інвестиційну привабливість галузі, що створює добру перспективу її майбутнього розвитку.

Доказом даного висновку є генеральний договір між Державною продовольчо-зерновою корпорацією України (ДПЗКУ) і Китайською національною корпорацією машинної промисловості (ССЕС).

У цьому документі прописані умови постачання українських зернових до Китаю та китайської продукції сільгосппризначення до України, зокрема – деталі надання Експортно-імпортним банком Китаю кредиту на 1,5 млрд дол.

Основні тези документа:

1. Предмет договору – торгівля українськими й китайськими товарами. Постачання починаються з 2012-го або 2013 року і продовжуються протягом наступних 15 років – до 2027-го або 2028 року.

2. Щорічно в період із 31 січня до 31 травня ДПЗКУ надає китайській стороні перелік зернових, які планується експортувати. З цього переліку ССЕС визначає продукцію, в постачанні якої заінтересована протягом року, та повідомляє ДПЗКУ якісні параметри партій.

3. Країною походження продукції може бути тільки Україна. Зернові повинні відповідати стандартам якості GAFTA і не містити ГМО.

4. Обсяг постачань: 4-6 млн т кукурудзи й інших зернових на рік упродовж 15 років. Очікуваний загальний обсяг – 80 млн т (перший рік постачань – 4 млн т, другий рік – 4,5 млн т, із третього року по 15-й – мінімум 5,17 млн т). Щорічна сума закупівель: від 1,2 до 1,8 млрд дол.

5. Загальна сума договору становить 24,2-28,05 млрд дол. (на 22,7-26,55 млрд дол. – закупівля Китаєм української продукції, на 1,5 млрд дол., плюс-мінус 5% – придбання Україною китайських товарів і послуг).

6. Загальна вартість товарів із Китаю, які зобов'язана купити Україна, – 1,5 млрд дол. +/- 5%. Мінімальний обсяг щорічних закупівель: 300 млн дол. за умови, що ціни на такі товари конкурентоспроможні на українському ринку. Якщо сума закупівлі нижче 300 млн дол., різниця переноситься на наступний рік. ДПЗКУ купує у ССЕС товари та послуги (табл. 4).

7. Умови оплати українських товарів визначаються майбутніми угодами між сторонами, а також кредитним договором, підписаним ДПЗКУ і Ексімбанком. Сума кредиту – 1,5 млрд дол. (по 300 млн дол. щорічно) впродовж 5 років. Засоби можуть бути витрачені виключно на купівлю товарів, що поставляються, ССЕС (табл. 4).

4. Довідковий перелік проектів*, які будуть реалізовані в рамках кредитного договору Ексімбанку (позичальник – ДПЗКУ, гарант – Мінфін України)

Проект	Розміщення засобів на рік, млн дол.				
	2013	2014	2015	2016	2017
Закупівля: китайських засобів захисту рослин	30	30	60	75	80
китайських мінеральних добрив	50	50	65	70	70
китайської сільгосптехніки	-	5	15	20	15
китайського насіння	50	50	75	85	90
Будівництво: заводу по виробництву органічно-мінеральних добрив	35	35	-	-	-
заводу по виробництву засобів захисту рослин	30	40	-	-	-
центру сільськогосподарських ринків	30	25	45	50	45
Сільгоспвідходи в альтернативних джерелах енергії (пелети)	10	5	-	-	-
Будівництво портового елеватора	65	60	40	-	-
Усього	300	300	300	300	300
Загальна сума фінансування	1500				

*Можуть бути змінені відповідно до політики ціноутворення і ринкових умов.

Джерело: Додаткова угода до генерального договору про співпрацю у сфері сільського господарства між Китайською національною корпорацією машинної промисловості та генеральних підприємств і Державною продовольчо-зерною корпорацією України [7].

За час реформування в сільському господарстві України відбулося різке зниження продуктивності праці порівняно з дореформеним періодом. Функція продуктивності праці має властивість автокореляції – її попередні значення впливають на подальші (наприклад, може діяти такий логічний ланцюжок: зниження продуктивності праці – підвищення питомих витрат – зниження маси прибутку – скорочення витрат на розви-

ток виробництва). Спад у сільському господарстві був досить глибоким, проте починаючи з 2004 року продуктивність праці зростала і досягла рівня 1990 року.

Середньомісячна нарахована заробітна плата в сільському господарстві в 2007-2012 роках зросла в 2,4 раза, в 2012 році вона становила 185,54% прожиткового мінімуму.

Загальноновизнаним показником поточної ефективності виробництва в сільському гос-

подарстві є рентабельність продукції, яка характеризує вартісний аспект економічної ефективності. Низький рівень рентабельності, обмежена маса прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств, диспаритет цін, інфляційне знецінення амортизаційних коштів негативно позначилися на відтворювальному процесі підприємств сільського господарства в 90-х роках. З одного боку, підприємства прагнули не допускати зростання цін на свою продукцію, а з іншого – відшкодувати витрати на виробництво й забезпечити своєму підприємству відтворення не тільки засобів виробництва, а також робочої сили.

Висновки. У досліджуваний період слід зазначити зростання рівня рентабельності виробництв, орієнтованих переважно на внутрішній ринок, причому як у галузі рослинництва, так і тваринництва. Хоча рівень 1990 року (42,6%) ще не досягнутий, але в цілому спостерігається позитивна тенденція. Причому галузь тваринництва була збитковою з 1995 по 2007 рік. У 2007-2012 роках збільшилася частка прибуткових підприємств сільського господарства, зріс позитивний сальдований фінансовий результат їхньої діяльності, причому не тільки підпри-

ємств за участю іноземного капіталу, але й українських. Це доводить про зміцнення їхніх позицій на внутрішньому ринку.

У цілому темпи залучення інвестицій в основний капітал підприємств сільського господарства вищі, ніж у промисловості, що підтверджує інвестиційну привабливість галузі, це створює добру перспективу її майбутнього розвитку.

Звичайно, не все так безхмарно. Аграрний бізнес має свої особливості, які можуть викликати чимале занепокоєння. Основний блок проблем пов'язаний із держрегулюванням галузі та її не тільки економічним, але й соціальним значенням.

Крім того, аграрний ринок застиг в очікуванні земельної реформи. Це одне з ключових питань для бізнесу, рішення якого знову було відстрочено – цього разу до 2016 року. Введення в Україні ринку землі може допомогти холдингам кращим чином оформити права на свої ключові активи та збільшити капіталізацію компаній. А з іншого боку – несе в собі низку ризиків, пов'язаних з укладеними в земельні закони обмеженнями. Чим все це обернеться для аграріїв і ринку в цілому – чи не найважливіше питання наступних кількох років.

Список використаних джерел

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 218 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Холдинг, который построил Рор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/magazine/forbes/1337395-holding-kotoryj-postroil-ror>.
4. Сколько крупнейшие агрохолдинги Украины заплатили за аренду земли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1347422-skolko-krupnejshie-agroholdingi-ukrainy-zaplatili-za-arendu-zemli>.
5. Как датскому свиноводу удалось обойти украинских конкурентов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/magazine/forbes/1355754-kak-datskomu-svinovodu-udalos-oboiti-ukrainskih-konkurentov/>.
6. Почему олигархи ищут пристанище в сельском хозяйстве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/opinions/1342665-pochemu-oligarhi-ishchut-pristanishche-v-selskom-hozyajstve>.
7. Контракт на \$28 млрд: на каких условиях Китай будет покупать украинскую сельхозпродукцию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1351061-kontrakt-na-28-mlrd-na-kakih-usloviyah-kitaj-budet-pokupat-ukrainskuyu-selhozprodukciju>.
8. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
10. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
11. Ткаченко В.Г. Аграрная реформа в Украине: результаты, проблемы, перспективы завершения : моногр. ; под общей ред. В.Г. Ткаченко и проф. В.И. Богачева. – Луганск: «Книжковий світ», 2006. – 228 с.
12. Handerson D.R.. Globalization of the Food Industry / D.R. Handerson, C.R. Handy // Food and Agricultural Marketing Issues for 21st Century: Texas A&M University, 1993. – P.23-42.
13. Hardt M., Nergi A.. Empire. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000. – 478 p.
14. Josling T. Implication of regional arrangement for agricultural trade / T. Josling. – Rome: FAO, 1997. – 167 p.
15. Commodity Yearbook, 2003. – New York Geneva: UN, 2003. V.1. – 302 p.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014 р.

* * *